

VARIA

– KÖNYVISMERTETÉS –

Alexander SOMEK: *Rechtstheorie zur Einführung*
Hamburg, Junius Verlag, 2017. 224.
ISBN 978-3-88506-783-2

A jogelméletet gyakran kritizálják avval, hogy száraz és unalmas. Alexander Somek kötete látványosan cáfolja ezeket a vádakat. Szellemes, ironikus (gyakran önironikus) és gondolatgazdag bevezetés a témába. Ráadásul nem csupán egy új szemüveget kapunk az általános problematikához, hanem a jogelméleti eszmétörténet egy új olvasatát is: Somek szerint ugyanis mindenhol a „jogi tudás” mibenléte, eredete és természete a kérdés. A jogelmélet szerinte a jogi tudás elmélete, amint azt egy 2006-os munkájában (*Rechtliches Wissen*, Suhrkamp) már kifejtette. A mostani munkája azonban eltér a korábitól tematikájában (hiszen eszmétörténetet is tartalmaz, cse- rébe viszont kevesebb a konkrét esetelemzés) és a tézisei is élesebbek lettek. Ez a bevezetés stilisztikai mestermunka lett, amelyet valódi öröm olvasni. Az anekdoták, a tanmesék és a fiktív dialógusok Jheringre emlékeztetnek, a teljes problematika tézisszerű rendszerezése Wittgensteinre, a nyelvezet Kelsenre (Ausztriában ugyanis még az olyan anti-kelsenisták is, mint Somek, a kelsen terminológiát használják sok esetben), tartalmilag pedig helyenként Joseph Razra.

Somek olvasatában a jogelmélet története a jogi tudás (illetve annak természete) fel- derítésének története, az összes többi kérdés csupán ennek folyománya. Ez ugyan egy nyilvánvalóan leegyszerűsítő narratíva, de egy bevezetésben valószínűleg úgyszem- ként lehetetlenek a leegyszerűsítések. Tulajdonképpen az eszmétörténeti fejezetek (ame- rikai jogi realizmus, modern jogpozitivizmus, rendszerelmélet, institucionalizmus, critical legal studies, social choice) csupán alkalmat adnak a szerzőnek arra, hogy szemléltesse a saját újszerű elképzeléseit.

No de mik is ezek az újszerű elképzelések? Rögtön az elején feltárja Somek a lap- jait, és meghatározza a programját (1. §): „A jogelmélet azt akarja kideríteni, hogy mi- ként lehetséges a jogi tudás.” Elsősorban tehát ismeretelmélet, és csak másodsorban lételmélet (2. §): „E nélkül a tudás nélkül nem létezne a jog.” Hiszen „a jogi szabályok érvényességét és a jogi intézmények (mint a szerződések) fennálltát is tudásigények közvetítik” (2. §). A jogi módszertant is ebből a szemszögből definiálja: „Formája szerint a jogi tudás arra irányul, hogy egy bírói döntést vagy egy hatósági intézke- dést megindokoljon” (5. §). Másutt szemléletesen, bár kissé igazságtalanul kritizálja

a pozitivistákat: „A jogpozitivizmus [...] egy olyan skolasztikus tudománnyá silányítja magát, amely a saját maga által generált problémákkal foglalkozik” (18. §). Somek humorosan tud előadni igen röviden olyan széleskörű vitákat, mint például a jogtudomány jogforrási jellege: „A jogtudomány egy jogforrás. De ezt elég nehéz megtanítani neki” (33. §). A nyelvezet azonban néhol sajnos igen bonyolult és kissé metaforikus (a magyar fordításban pedig szinte visszaadhatatlan, ezért itt mellőzzük ezeket a részeket), ami joghallgatók számára esetenként nehezen hozzáférhetővé teszi a művet.

Az *Einführung* könyvsorozat kiadói öndefiníciója szerint az egyes köteteket „olyanok írják, akiknek nem csupán szuverén áttekintésük van, hanem saját álláspontjuk is határozott. A tudás közvetítése nem jelenti annak felhívását; a reprezentativitás nem jelent teljességet”. Ebben a szellemben a szerző nem félt attól, hogy alapvető kérdéseket válaszoljon meg, adott esetben igen szellemesen. A rövid munka (224 oldal) hihetetlen mennyiségű sűrített információt tartalmaz a kortárs és klasszikus angolszász és német jogelméleti kérdésekről is, szórakoztató formában, egyúttal továbbgondolásra provokálva. Valódi felüdülés.

JAKAB András
egyetemi tanár, PPKÉ
tiszteltbéli kutató (*Honorary Fellow*), Salzburgi Egyetem

Michael HERZ – Peter MOLNAR (eds.): *The Content and Context of Hate Speech. Rethinking Regulation and Responses*
Cambridge–New York, Cambridge University Press, 2012. 544.
ISBN 978-052-113-836-9

Michael Herz és Molnár Péter szerkesztésében egy olyan tanulmánygyűjteményt tartalmaz az kezében olvasó, mely a szólásszabadság egy igen aktuális témáját, a gyűlöletbeszéd kérdését járja körül. A könyv témájának aktualitását egyrészt az adja, hogy a gyűlöletbeszéd – a kitágult kommunikációs térnek köszönhetően – a lokálisból globális kérdéssé vált. A másik tendencia, mely indokolja a kérdés összefoglaló tárgyalását az, hogy a globalizálódással párhuzamosan az államok a gyűlöletbeszédre egyre inkább a szólásszabadságot korlátozó, szabályozói válaszokat adnak.¹

A kötet ebben az aktuális gondolati keretben (globalitás és nemzeti szabályozások) hozza felszínre a gyűlöletbeszéd 'intézményével' kapcsolatos alapvető kérdéseket. Így például érdemes-e szabályozás útján korlátozni a gyűlöletbeszédet vagy az alkotmányos védelem kiterjed értékére és tartalmára tekintet nélkül az ilyen megnyilatkozásokra is? A közvita részét képezi-e egyáltalán a gyűlöletbeszéd, illetve – ennek előkérdéseként – meghatározható-e pontosan egyáltalán közéleti vita tartalma? Milyen lehetőségeket kínál, kihívásokat tartogat a nemzetközi szabályozás ezen a területen? A korlátozáson kívül milyen eszközök állnak rendelkezésünkre a gyűlöletbeszéd ellen-súlyozására? Mi tekinthető egyáltalán gyűlöletbeszédnek (a védett csoportok köre, a kisebbség-többség és a sérelem mértékének kérdése)?

A kötet tanulmányai leginkább ezeket a kérdéseket tárgyalják és helyezik különböző perspektívába. Az egyes írásokat a szerkesztők négy nagyobb részbe különítették el.

Az első részbe olyan írások kerültek, melyek tágabb perspektívából szemlélítetik a gyűlöletbeszéd kérdését, és a szabályozása melletti és elleni érveléseket vonultatják fel, inkább az utóbbi javára. Bevezetésként, egy interjú keretében Robert Post professzor beszél a közéleti vita (public discourses) koncepciójáról, valamint felhívja a figyelmet a gyűlöletbeszédrel kapcsolatos – egyébként pozitív indíttatású – szabályozások veszőlyeire. A továbbiakban már tanulmányok keretében találhatunk érvelést a gyűlöletbeszéd alkotmányos védelme mellett (Bhikhu Parekh) és ellen (C. Edwin Baker), illetve szintén egy interjú kalauzol el minket a szabályozáson túli megoldások (aktív társadalmi válasz és élénk párbeszéd) világába (Kenan Malik). Az első részt két to-

¹ Miklós HARASZTI: Foreword: Hate Speech and the Coming Death of the International Standard before it was Born (Complaints of a Watchdog). In: Michael HERZ – Peter MOLNAR (eds.): *The Content and Context of Hate Speech Rethinking Regulation and Responses*. USA, Cambridge University Press, 2012. xiii.

vábbi tanulmány zárja, melyek az amerikai alkotmányos megközelítéssel foglalkoznak (Jamal Greene, Floyd Abrams).

A tanulmánykötet második része a gyűlöletbeszéd védelmének és/vagy korlátozhatóságának speciális kérdéseire fókuszál. Ez a rész is a szólásszabadság egy elismert művelőjének, Frederic Schauer professzornak az írásával nyit, melyben John Stuart Mill tételének (miért helytelen a valótlanok tartott véleményeket elnyomni) alkalmazhatóságát vizsgálja meg a gyűlöletbeszéd egy speciális esetének, a holokauszttagadásnak tükrében. Ezt követően a kötetben egyrészt az egyes államok gyűlöletbeszédrel kapcsolatos szabályozását, alkotmányos megítélését elemző írásokat találhatunk. Ide sorolható Julie Suk tanulmánya, mely a holokauszttagadás franciaországi kriminalizációját veszi górcső alá, Arthur Jacobson és Bernhard Schlink közös munkája, mely a gyűlöletbeszéd észak-amerikai alkotmányos védelmét teszi kritika tárgyává. Michel Rosenfeld tanulmánya számos nyugati demokrácia gyűlöletbeszédrel összefüggő alkotmányos gyakorlatáról ad összehasonlító elemzést. Andrei Richter pedig Oroszország és a poszt-szovjet államok extrémításokkal és a terrorizmussal szemben alkotott jogszabályokkal kapcsolatos jogalkalmazásról, az azokkal való visszaélésekről ad átfogó képet.

A szabályozói válaszok lehetősége mellett a második rész az alternatív megoldások és a mellette felhozható érvek megismerése számára is terepet biztosít. Ebbe a körbe tartozik a könyv egyik szerkesztőjének, Molnár Péternek a kétirányú javaslata, aki egyébként következetesen a szólásszabadsággal kapcsolatos, tartalmi alapú szabályozás minimalizálása mellett szokott érvelni. Javaslata egyrészt arra irányul, hogy a művészetrel és a – legtagabb értelemben vett – oktatással kell a gyűlöletet tartalmazó kifejezésformákkal szemben fellépni. Másrészt Molnár az ilyen beszéd jogi korlátozásának lehetőségét is elfogadhatónak tartja pattanásig feszült társadalmi helyzetekben. A jogi korlátozáshoz ugyanakkor ki kell dolgozni pontosan az azonnali/küszöbön álló veszély tesztet, de azt kizárólag körültekintő módon szabad alkalmazni. Szintén a szabályozáson kívüli megoldást javasol Katharine Gelber, ugyanakkor hasonlóan Molnárhoz, ő sem tartja azt önmagában üdvöztőnek a gyűlöletbeszéd elleni harcban. Gelber az ún. ellenbeszéd koncepcióját vizsgálja meg Ausztráliára fókuszálva, és arra jut, hogy csak akkor lehet sikeres ez a fellépés, ha az állam különböző módokon támogatólag lép fel ezen a területen. Ezzel a megoldással – Gelber szerint – mind a gyűlöletbeszédrel okozott ártalom kezelésre kerül, mind pedig a szólásszabadság megfelelő védelemben részesül. A második rész zárásaként Alon Harel pedig egy eddig egyáltalán nem vizsgált területtel kapcsolatosan vizsgálódik: mit jelent a beszélő számára a gyűlöletbeszéd?

A kötet harmadik része olyan alapkonfliktust boncolgató írásokat tartalmaz, mely a gyűlöletbeszéd szabályozással történő korlátozásával kapcsolatos viták mögött húzódik meg. Ugyanis mindenkinek, aki érintett ebben a vitában, válaszolnia kell arra a kérdésre: mely értékek mellett köteleződünk el jobban, a szólásszabadság vagy az egyenlőség értékei mellett? A záró részben elsőként három ismert jogász professzor fejti ki nézeteit szólásszabadság és egyenlőség kérdésében, az egyes írások egymás álláspontjára reagálnak, izgalmas szakmai vitát generálva. Míg Jeremy Waldron lehetségesnek tartja egyes esetekben a szólásszabadság korlátozását, és az egyenlőséget kényszerítő erőként értékeli, addig Ronald Dworkin védelmébe veszi a Waldron által kritizált, a szólásszabadságot preferáló álláspontot. Stephen Holmes professzor

pedig a két kollégájának érveire reagáló írásában fejti ki véleményét. Yared Mengistu a gyűlöletbeszéd etiópai tapasztalatairól ír, és a szabályozást elfogadhatónak tartja a marginalizált kisebbségek védelme esetén, míg az ellenkező irányban szólásszabadság-párti. A harmadik fejezet két ismert észak-amerikai szabadságjogi harcossal készült interjúval zárul. Közülük Nadine Strossen (ACLU korábbi elnöke) kiáll a gyűlöletbeszéd erős alkotmányos védelme mellett tagadva azt az érvet, hogy ez az álláspont bármi módon visszavetné vagy aláásná az egyenlőség ügyét. Kollégája, Theodore Shaw (NAACP volt vezetője) óvatosabban fogalmazva, de szintén a szólás szabályozásának veszélyeire hívja fel a figyelmet, álláspontja szerint az éppen a gyűlöletbeszéd szemben védeni kívánt sérülékeny kisebbségek elhallgattatására használható fel, másrészt pedig az egyenlőség értékét ássa alá.

A kötet negyedik része a gyűlöletbeszéd nemzetközi jogi szabályozhatóságának kérdéseire koncentrál, éppúgy tartalmaz regionális, mint teljes nemzetközi áttekintő elemzést. Az utóbbi kategóriába tartozik Toby Mendel írása, mely a gyűlöletbeszéd nemzetközi szabályozásáról állapítja meg, hogy az koherens és hasznos elveket tartalmaz, melyek a nemzeti jogokban is alkalmazhatók. Az előbbi kategóriába pedig Tarlach McGonagle, valamint Eduardo Bertonni és Julio Rivera Jr. közös tanulmánya sorolható, előbbi az Európa Tanács jogi eszközrendszerét és fórumait foglalja össze, utóbbi pedig az emberi jogokról szóló amerikai egyezményrel foglalkozik a gyűlöletbeszéd kezelésének szemszögéből. Végül, de nem utolsó sorban meg kell említenünk Monroe E. Price írását is, aki azt a határokon átívelő műholdas műsorszolgáltatásokkal kapcsolatban vizsgálja esetjogi alapon, hogy az államok miként megpróbálták ezeket műholdas médiatartalmakat, közöttük a gyűlöletbeszédet tartalmazókat, valamilyen módon ellenőrzésük alá vonni.

A tartalmak fenti áttekintéséből is nyilvánvalóvá válik, hogy egy széleskörű és sokszínű tematikával találkozunk az olvasó, melyből az is kiderül, hogy a gyűlöletbeszéd kezelésének módjai nagymértékben kultúra- és kontextus-függők. A tematika változatosságának és aktualitásának biztosítására garancia volt Molnár Péter szerkesztő személye, aki a szólásszabadsággal és a gyűlöletbeszédvel kapcsolatos több évtizedes kutatási tapasztalatait tudta a kötetbe építeni.

A mű visszatérő viszonyítási alapja a gyűlöletbeszéd észak-amerikai alkotmányos megközelítése. A mű erénye, hogy e közös játéktéren belül lehetőséget biztosít az eltérő megközelítések bemutatására is. Emellett az is láthatóvá válik, hogy korántsem olyan koherens a külső szemlélő számára egyébként egységesnek tűnő észak-amerikai megközelítés, maga az amerikai tudományos élet is megosztott a gyűlöletbeszéd szabályozhatóságának kérdésében.

A kötet így nem lezárni szeretne egy vitát, inkább a gyűlöletbeszédhez való viszonyulásban segít. Teszi ezt úgy, hogy a gyűlöletbeszéd legfőbb problémaköreit érintve ad tudományosan és a gyakorlat szempontjából is megalapozott támpontokat és érvrendszereket olvasója számára, legyen az a szólásszabadsággal foglalkozó kutató vagy a terület iránt fokozottan érdeklődő személy.

NYAKAS Levente
osztályvezető,
NMHH Médiatanácsának Médiatudományi Intézete

Péter MOLNÁR (ed.): *Free Speech and Censorship Around the Globe*
New York–Budapest, CEU Press, 2015.
ISBN 978-963-386-056-4

A Central European University (CEU) *kutatója*, Molnár Péter eddig megjelent írásaival sokat tett azért, hogy az olvasóközönség a szólásszabadság értelmezésének lehetséges útjait megismerhesse. Munkásságának része az általa szerkesztett *Free Speech and Censorship Around the Globe* című angol nyelvű tanulmánykötet is, amely 2015-ben jelent meg a Central European University Press kiadásában. A kötet törekvés arra, hogy a szólásszabadsághoz tartozó alapvető kérdések globális kiterjedtségét szemléltesse, az ugyanis széleskörűen elismert alapvetés, hogy a szólás-, illetve a sajtószabadság jogához kapcsolható dilemmák számos esetben világszintű, és sok esetben minden állam számára hasonló jellegű problémát jelenthetnek. Tudományos elemzések, interjúk mutatják be a szabad szóláshoz való jog értelmezésének szerzteágazó lehetőségeit, kontinenseken átívelő megközelítéseit, továbbá államokhoz kapcsolódó hagyományait, jelenlegi szabályozási rendszereit. A szerzők rendkívül olvasmányosan, konkrét tényekre támaszkodva, letisztult terminológiával és világos gondolatokkal foglalják össze mondanivalójuk főbb elemeit. A kötetben a szerkesztő által fókuszba emelt témát, a szabad szólás érvényesülésének összetettségét egyes szerzők átfogóan értékelik, míg más szerzők az államok szabályozását kiemelve vizsgálják a szólásszabadsághoz való jog megvalósulását. Bár számos írás egyértelműen állást foglal a véleménynyilvánítás szabadságának létezéséről vagy korlátozottságáról, az alaptéma természetéből adódóan számos esetben óhatatlanul maradnak megválaszolatlan kérdések, amelyek további kutatásra ösztönözhetik az olvasót.

A tanulmánykötet a CEU volt elnök-rektora, jelenleg a Harvard Egyetem Kennedy Iskolája Emberi Jogi Politikai Központjának senior fellow professzora, John Shattuck előszava után Molnár Péter szerkesztő gondolataival indul, aki a bevezetésében többek között az alaptéma fontosságát hangsúlyozza, majd összegzést ad a tanulmányok felosztásáról is. A kötet ötszázhatvan két oldalon át, két nagyobb egységben tárgyalja a szólásszabadság alapvető kérdéseit.

Az *első egység* átfogó írásokat közöl a szólás- és sajtószabadság témakörében, különböző, a tudományos életben nemzetközileg is elismert tudósok, professzorok tollából. A kezdő tanulmány Monroe Price nevéhez köthető, aki a szólásszabadságra rendkívüli hatást gyakorló 1989 és 2011 nevezetes dátumaira hívja fel a figyelmet. Tanulmányát követően a kötet két interjút mutat be, az elsőt a szerkesztő Frank La Rue, az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosságának a véleménynyilvánítás szabadságának elősegítéséért és védelméért felelős különmegbízottjával készítette az internetes veszélyekről, a másodikat pedig Dunja Mijatović az EBESZ sajtószabadságért felelős biztosával, akit a szólás- és sajtószabadsággal kapcsolatos napjainkban megnyilvánuló problémáiról kérdez. Az interjúk után Haraszti Miklós tanulmánya Kelet-, Nyugat- és Közép-Euró-

pa szólásszabadságának történetét elemzi, majd Dirk Voorhoof, a genti egyetem médiajog-professzora, az Európa Tanács szakértője az emberi jogok és a médiaszabadság összefüggéseiről, az emberi jogok megfelelő állami biztosíthatóságáról diskurál tanulmányában. Catalina Botero Marino a szólásszabadság amerikai kontinensen végbe menő változásait, valamint a jogalkotás fejleményeit ismerteti. Toby Mendel, a Centre for Law and Democracy szervezet ügyvezető igazgatójának írása az információs jogok Latin-Amerikában való kialakulását vizsgálja, majd a kötet ismét egy interjút közöl, amelyet a szerkesztő az Emberi Jogok Afrikai Bizottságának Szólásszabadság és Információs szabadság különmegbízottjával, Pansy Tlakulával készített az információhoz való hozzáférés és a szólásszabadság kapcsolatának mibenlétéről az afrikai országokban. Szintén az információhoz való hozzáféréstől nyújt áttekintést Helen Darbishire írása, majd Sandra Coliver, az Open Society Foundations jogászának tanulmánya is e joghoz kapcsolódóan fejt ki átfogó gondolatait. Sejal Parmar a Közép-európai Egyetem előadója a gyűlöletbeszéd nemzetközi irányáról számol be, végül az első egység záró tanulmánya a Roma Kezdeményezések nevű szervezet igazgatója, Bernard Rorke nevéhez köthető, aki a roma származásúak ellen irányuló, Közép- és Kelet Európában megnyilvánuló gyűlöletbeszéd jelenségéről tesz közzé elemzést.

A tanulmánykötet *második egységének* tanulmányai nem általában a szólásszabadság témaköréből merítenek, hanem az egyes államok szólás- és sajtószabadsághoz való joggal kapcsolatos szabályozását mutatják be részletesebben. A második egység Josep Maria Carbonell és Joan Barata Mir tanulmányával indul, akik a tömegmédia spanyol történetéről közölnek gondolatokat, majd Andrei Richter, a Moscow Media Law and Policy Institute igazgatója az orosz Legfelső Bíróság médiaszabadság tárgyában alkotott szerepéről számol be. Az orosz médiakép elemzése után Ezra Chiloba a kenyai Független Választóbizottság elnöke a kenyai, Yared Legesse Mengistu etióp szólásszabadság-kutató az etióp, Gilbert T. Andres jogász a fülöp-szigeteki helyzetről számol be, míg az Aga Khan Univeristy professzora, Rhonda Breit sorai az ausztrál szólásszabadság összetettségét hangsúlyozzák. A második egység következő tanulmánya Shantou University docensének Mei Ning Yan nevéhez fűződik, aki az új média-korszak Kínára gyakorolt hatásairól és a szabályozás lehetséges útjairól számol be, majd Sunil Abraham írása a lehallgatások szólásszabadságra gyakorolt hatását elemzi és vizsgálja Indiában. Ezt követően Zeynep Alemdar, az Okan University docensének eszjeje a szólásszabadság török modelljét mutatja be, míg Brenda F. Abdelall ügyvéd az egyiptomi, Abderrahim Chalfaouat marokkói kutató a marokkói rendszert veszi górcső alá. A tanulmánykötet záró tanulmányaiként Richard N. Winfield és Janine Tien a dán karikatúrák kapcsán a gyűlöletbeszéd dán helyzetét elemzik, majd Asma T. Uddin, a Center for Islam and Religious Freedom stratégiai igazgatója a pakisztáni szabályozást részletezi, míg legvégül Jeroen Temperman az Erasmus University docense a holland vallásszabadság és gyűlöletbeszéd helyzetét ismerteti.

A különböző államokban a szólásszabadság állapotát bemutató tanulmánykötet kétségtelenül kiemelkedő érdeme, hogy az egyes tanulmányok olyan gondolatokat ültetnek el a témában jártas és járatlan kutatók fejében, amelyek felismerése és értelmezése a szellemi műhelyek többségében még várat magára. A kötet egyedülálló elemzések gyűjteménye, amely nem csupán szakértőknek nyújthat hasznos segítséget, hanem a jogalkalmazó számára is megkerülhetetlen összegzés lehet. A kötet írásainak közös

nevezője, hogy a szólásszabadság jelenségének kiterjedéséről olyan bemutatást végez, mely a realitásban, kontextushoz kötötten számos esetben választ adhat az államok jogrendszerét, szólásszabadsághoz való viszonyát csupán távolról ismerő olvasó számára, valamint hozzájárulhat a meglévő tudás differenciálásához is.

SZEGHALMI Veronika
PhD-hallgató (SZTE ÁJK)

Aleš ZAVRŠNIK (ed.): *Drones and Unmanned Aerial Systems. Legal and Social Implications for Security and Surveillance*
Cham, Switzerland, Springer International Publishing AG, 2016. 275.
ISBN 978-3-319-23759-6

Az olvasó egy olyan tanulmánykötetet tarthat a kezében, mely a drónok (RPA, *Remotely Piloted Aircraft*) civil, valamint állami (rendőrségi, határrendészeti stb.) használatával kapcsolatos elemzéseket tartalmaz. A kötetben található tanulmányok szerzőinek célja egy olyan hiánypótló kötet elkészítése volt, mely a szakmai közönség számára világosra szerte biztos szakmai alapot kínál a drónok társadalmi szintű hasznosíthatóságának vizsgálatához.

A kötetben számszerűen 11 önálló jogi, kriminológiai, illetve szociológiai témájú elemzés található; a dróntechnológia politikai és rendészeti alapvetéseitől kezdve, a terrorizmus elleni háború nemzetközi jogi kérdésein át, a civil felhasználással összefüggő személyiségi jogi problémákig a témák széles körét öleli fel.

A tanulmánykötet eltérő tudományterületek kutatóinak munkáit tartalmazza, mindazonáltal egy szélesebb – a kriminológia tudomány-fejlődésében is nagy szerepet játszó – elmélet alapozza meg és ad egy egységes értelmezési keretet a műnek. A könyv szerzői ugyanis Jeremy Bentham utilitarista elméletének egyik fő elemét képező Panopticon-modell megvalósulását tekintik a technológiai innováció egyik mellékhatásának. Eszerint a börtönök, iskolák és egyéb intézmények mellett a társadalomban is kialakul a láthatatlan megfigyelők szerepköre. A drónokra vetítve ez azt jelenti, hogy a megfigyelők és a megfigyelték között nincs kapcsolat, utóbbiak nem tudnak a róluk felvett adatok tárolásáról, és nem képesek érvényesíteni saját személyiségi jogait.

A kötet fejezetei közül elsőként Mark Andrejevic munkája emelendő ki (*Theorizing Drones and Droning Theory*), amely segít megérteni a pilóta nélküli rendszerek innovatív technológiájának egyediségét. Gyakori kérdésként vetődik fel ugyanis, hogy miben különböznek a drónok más, egyszerű modellrepülőktől. A szerző számos érvet hoz fel a differenciálás megkönnyítésére: közülük a legalapvetőbb az automatizált adatfeldolgozás és a kiterjesztett területű érzékelés, melyek a katonai felhasználás szempontjából tették hasznossá az új repülőeszközöket. A technológiai fejlődés középpontjában lévő eszköz-kompatibilitás segítségével a drónok beépíthetővé váltak a mindennapi életben is használt vívmányok sorába, így a civil szféra is sajátjaként kezeli a jelenséget. A szerző említi, hogy a „dolgok internete” olyan rendszert alkot, melyben társadalmi életünk online platformokhoz kapcsolódik és az automatizált rendszerezés és válaszok válnak relevánssá. Ennek segítségével maga a szinkronizálható technológia is képes társadalmi, politikai, biztonságpiaci, pedagógiai, vagy akár kereskedelmi szerepkör betöltésére.

A dróntechnológia társadalmi funkcióinak legitimitását alapul véve a kötet gerincét képező tanulmányok szinte kivétel nélkül tartalmazznak okfejtéseket a katonai alkalmazásról és a civil forgalomba kerülés folyamatáról. Ezek közül különös figyelmet

érdemel a pilóta nélküli rendszerek rendészeti felhasználása, annak demokráciára, illetve az alkotmányos jogok védelmére gyakorolt hatása. Kristin Bergtora Sandvik egy újabb kriminológiai jelenséget mutat be (*The Political and Moral Economies of Dual Technology Transfers: Arming Police Drones*), ami a rendvédelmi szervek „felfegyverzett” pilóta nélküli egységeinek terjedésében nyilvánul meg. A szituációs bűnmegelőzés alkalmazásában élvonalbelinek tekinthető Egyesült Államokban ugyanis nagy teret engednek az operatív légi eszközök bevetésének, amelyek a bűnözés, kábítószer, valamint a terror ellen hirdetett harc résztvevőjeként a rendőrség jelentős lobbijerejét kihasználva képes a közbiztonság hatékonyabb fenntartására. E területen a szerző nem az egyes szükséghelyzeti felhasználásra, mint például a mentőegységek segítségére vagy a katasztrófa-elhárításra, hanem kifejezetten a rendészeti tevékenység militarizálására fókuszál.

A társadalom védelmének jelszava alatt hirdetett és az Európába is átkúszó bűnözés elleni harc egységeiként alkalmazott megfigyelő és felfegyverzett légi eszközök emellett az állampolgárok félelmét és elutasítását is kiváltják. E folyamat részeként a rendészeti tevékenység ugyan nem alakul át teljesen, de egyre inkább katonai irányba tolódik el. Mindez pedig a bűnüldözés demokráciadeficitjét okozhatja, azokról a költségvetési kiadásokról nem is beszélve, amelyek megkérdőjelezik a technológia társadalomvédelmi szerepének hatékonyságát is.

A második fejezetben három, a magánélet védelme és a biztonság témakörével foglalkozó tanulmányt találhatunk. Primož Gorkič az USA alkotmányának IV. kiegészítése vizsgálatán, különösen az ún. Katz-teszten keresztül kívánja bemutatni a bizonyítékok begyűjtésével kapcsolatos igazságszolgáltatási gyakorlat és az alapvető jogok között feszülő ellentmondásokat (*The (F)utility of Privacy Laws: The Case of Drones?*). Tanulmányában összehasonlítja az Egyesült Államok releváns gyakorlatát az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjogával, továbbá egy, a német joggyakorlatból vett példával. A kutató megfelelően érzékelteti a megfigyelések és adatgyűjtések során felmerülő problémák és állampolgári garanciák szerepét és súlyát, ami a magánélet védelmének eltérő értelmezéséből ered. Véleménye szerint az európai jogrendszerek a bűnüldöző szervekkel szemben megfelelőbb biztosítékokkal rendelkeznek a *privacy* védelmére az amerikaihoz képest.

Sanja Milivojevic (*Re-bordering the Peripheral Global North and Global South: Game of Drones, Immobilising Mobile Bodies and Decentring Perspectives on Drones in Border Policing*), valamint Luisa Marin és Kamila Krajčíková (*Deploying Drones in Policing Southern European Borders: Constraints and Challenges for Data Protection and Human Rights*) írásában hasonló problémával találkozhat az olvasó: a drónok, mint a határok mentén elkövetett jogsértések megelőzését és felderítését elősegítő eszközök jelennek meg, amelyeket azonban a védelmi funkciók alkalmazása mellett – megsértve is a magánélet védelméhez való jogot – indokolatlan adatgyűjtésre és megfigyelésre is használnak, elsősorban a dél-európai határok védelme érdekében. Előbbi tanulmány mindezt elsősorban Szerbia és Ausztria esettanulmányán, utóbbi az EUROSUR, illetve az európai határvédelmi keretrendszer vizsgálatán keresztül szemlélteti.

A terrorizmus ellen hirdetett harc és a nemzetközi jog közötti összefüggések, valamint hiányosságok tárgyalásával foglalkozik a Mélanie De Groof által írt tanulmány (*Death from the Sky: International Legal and Practical Issues on the Use of Armed Drones*). E

fejezetben olvashatunk az ún. harci drónok egyes kategóriáiról, valamint a fejlesztések motivációját jelentő háborús konfliktusokról és azok emberi jogi vonatkozásairól. A szerző írásában pontosan határozza meg a legalitás és illegálitás határait a felfegyverzett légi eszközök használata esetén. Szerinte ugyanis – a légi közlekedésben használt kifejezéssel élve – alkalmazásuk elhagyta a „biztonságos visszatérési pontot”. A leggyakrabban felmerülő probléma az, hogy a jogszerű használat (pl. katonai célú megfigyelés vagy nyomon követés) mellett a drónok használatával egyre gyakrabban sértik meg az alkotmányos jogokat, a katonai konfliktusra vonatkozó vagy a fegyverhasználattal kapcsolatos egyezményeket, különös tekintettel a célzott emberölések esetére.

A szerző e határvonalat a *ius in bello* és a *ius ad bellum* mentén választja szét. Meghatározza azon feltételeket, melyek mentén egy állam pilóta nélküli rendszereket használhat. Idetartozik az adott állam beleegyezése, az ENSZ Biztonsági Tanácsának engedélye, valamint az önvédelem. Utóbbi esetben – háborús konfliktus esetén – elsődleges szemponttá válik a humanitárius, valamint az emberi jogok betartása, és ezek csak akkor tekinthetők jogszerűnek, ha a vonatkozó emberi jogi egyezmények tiszteletben tartása mellett zajlik az összetűzés. Minden egyéb esetben az illegálitás – tehát a háborús bűncselekmények elkövetésének – köréről ír a szerző, hasonlóan a hagyományos kombattáns-jogi szabályokhoz.

De Groof munkájából kiviláglik, hogy a hagyományos nemzetközi jogi szabályok érvényesek a drónok célzott támadásai kapcsán is azzal, hogy ezen esetekben nagy felelősség hárul a drónpilótákra. Ez utóbbi kiterjed a civil és katonai célpontok közötti megkülönböztetésre, mely a genfi egyezmény alapján köti a részes államokat. Az emberi jogok így ebben az összefüggésben elsősorban a megtámadott célpont és a környező civil lakosság élethez való jogának tiszteletben tartását jelentik. A szerző hangsúlyozza, hogy az emberi jogok minden időben és fegyveres konfliktus során kiemelt védelmet élveznek, ideértve a nagy kiszolgáltatottságot eredményező dróntámadások eseteit is.

Az RPA-k alkalmazása során felvetődő kérdések közül az egyik leginkább vitatott a terrorizmus elleni harc során történő bevetésük. A pilóta nélküli rendszerek gyártásában és hadászati felhasználásában különösen érdekelt az Egyesült Államok. Az e sajátos szerepet bemutató Vasja Badalič tanulmányában abból az alapfelvetésből indul ki, hogy a drónok nem csak az élet kioltására alkalmas eszközök a terrorizmus elleni harcban, hanem rajtuk keresztül az Egyesült Államok kormányszata képes a civil lakosságot is a jogszabályok betartására szorítani (*The Predators' Rule of Terror*). Ebben fontos szerepet játszik az eszközöknek a terrorizmus elleni harcban történő legitimálása, mely a terrorizmus illegitimitásából meríti erejét.

Pablo Mendes de Leon és Benjamin Ian Scott légi joggal foglalkozó írása segít eligazodni azon jogszabályok és irányelvek között, melyek a nemzetközi viszonyokban meghatározzák a járművek légtérhasználati feltételeit (*An Analysis of Unmanned Aircraft Systems Under Air Law*). A drónokkal kapcsolatos egyik legfontosabb kérdés – különös tekintettel a polgári célú felhasználásra – a használatuk engedélyhez kötése, a képzés és a károkozások után alkalmazandó biztosítási rendszer kialakítása, illetve a jogsértések miatt beálló felelősség kezelése. A fejezet kiválóan mutatja be az egyes részletszabályokat, így többek között az Európai Unió rendelkezéseit, valamint a jelenleg meghatározó nemzetközi fuvarozási, kereskedelemi és biztonságpolitikai elemleteket is.

David Goldberg a véleménynyilvánítás szabadságához, illetve a tájékozódáshoz való jog hatékony érvényesülését látja a távirányítású járművek elterjedésében (*Droning on About Journalism: Remotely Piloted Aircraft and Newsgathering*). Gondolatébresztő tanulmányában három megoldandó kérdést vázol fel a jogalkotó számára. Vizsgálatai alapján a drónok használata kétfajta szabályozás alá eshet: ha a kereskedelmi és üzleti szféra alá vonjuk, akkor szigorú feltételekhez és engedélyekhez kötött tevékenységnek fog számítani, ha pedig ettől eltérő tárgykörként kezeljük, akkor jórészt hiányozni fognak azon szabályok, melyek keretet biztosítanak használatukhoz a média számára.

Az alapvető jogok kérdése felől közelítve a drónok alkalmazása számos kérdést vet fel, így leginkább a magánélet védelméhez fűződő viszonya képezheti polémia tárgyát. Goldberg speciális problémaként értékeli a nano- és mikro RPA-k megfigyelési potenciálját, ami az általuk nyomon követett személy beleegyezésének kizártságát, a teljes észrevétlenséget okozza.

Goldberg szerint alapvető probléma, hogy az amerikai jogrendszer az újságírást kereskedelmi tevékenységnek tekinti, és a drónok újságírók általi használatát is ez alapján korlátozza, holott a társadalom tájékozódáshoz való joga kizárólag a legextrémebb helyzetekben vethető alá korlátozásnak. Mindazonáltal, ha a drónújságírást a kifejezés vagy a sajtó szabadságára hivatkozva engedélyezi a jogalkotó, akkor is felmerül a kérdés, hogy e szabadságot hogyan kell mérlegelni a más jogokkal történő ütközés esetén.

A kötetet a szerkesztő, Aleš Završnik tanulmánya zárja, amelyben a vita lényegére rátapintva igyekszik ellenpontoszni a drónok használata, illetve általánosságban a technológia felügyeleti szerepe körüli vitákban jellemző negatív hangulatot (*Drones, Resistance and Countersurveillance*). Számára az egyik legfontosabb kérdés, hogy miként lehet meghúzni a határvonalat a hasznos és az ártalmas felügyelet között, illetve hogyan lehet úgy szabályozni, hogy a társadalom is profitáljon a megfigyelő technológiákból. Erre jó példa többek között a városi térfelügyelő kamerák elhelyezése, amelyek a társadalom számára is használható eszközök lehetnek bizonyos jogaik (pl. tulajdonhoz, biztonságához való joguk) érvényesítésékor. Ami ennél is fontosabb – fejt ki a szerző –, hogy a drónok elterjedése pozitív hatással is járhat a magánélet és a személyes adatok tudatos védelmének erősítésére nézve, hiszen a társadalom jobban képes érzékelni ezen eszközök jelenlétét, mint például az internetes megfigyelések során alkalmazott technológiákat.

Összességében a kötet melegen ajánlható mindazon kutatók, egyetemi oktatók vagy számítástechnikai szakemberek számára, akik érdeklődést mutatnak az új technológiák és az adatvédelem, kriminológia, rendészet, médiatudomány, szociológia, illetve az ezeket átható jogi környezet iránt. A könyv azon szemlélete, amely a drónok társadalmi integrációjának elfogadásán és adaptálásán alapul, összegyűjti azon érveket, melyek a felmerülő jogi, politikai és technológiai problémák megoldása érdekében támpontokat jelenthetnek, például a tudatos és felelős jogi környezet kialakítása céljából. A kötet nem erősíti a drónhasználatot kapcsolatos elutasító attitűdöt, hanem a racionalizálás érdekében egy globális szabályozási keret kialakításának alapelveihez szolgáltat tudományos háttérrel és megalapozott véleményeket.

VARGA Árpád
munkatárs, NMHH Médiatanácsának Médiatudományi Intézete